

TEKST SAKRALNY
TEKST
INSPIROWANY
LITURGIĄ

*pod redakcją
Grażyny Habrajskiej*

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego • Łódź 1997

RECENZENT

Ewa Siatkowska

OKŁADKĘ PROJEKTOWAŁA

Barbara Grzejszczak

SKŁAD I ŁAMANIE

Małgorzata Mączyńska i Aleksander Makowski

Druk z materiałów powierzonych przez Autorów

© Copyright by Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 1997

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
1997

Wydanie I. Nakład 250 egz.
Ark. druk. 19,625. Papier kl. III, 80 g, 70 × 100
Zam. 64/2779/97. Cena zł 20,-

Drukarnia Uniwersytetu Łódzkiego
90-236 Łódź, ul. Pomorska 143

ISBN 83-7171-072-0

JAROMÍR KRŠKO
BANSKÁ BYSTRICA

K PROBLEMATIKE PREKLADOV PIESNE MARTINA LUTHERA *EIN FESTE BURG*

Spoločenské zmeny v Česko-Slovensku roku 1989 zasiahli mnoho oblastí nášho života, medzi ktorými bola aj aktivizácia nacionalistických síl, ktorá vyústila do rozbitia spoločného štátu Čechov a Slovákov. Vytvorili sa podmienky pre vznik dvoch samostatných štátov.

Evanjelická cirkev vtedajšieho Česko-Slovenska bola jednotná. Stmelujúcim prvkom bol najmä jazyk, často označovaný ako kralická alebo biblická čeština. Rozšírenie evanjelickej cirkvi, a tým aj češtiny, súvisí najmä s náboženským prenasledovaním českých evanjelikov po bitke na Bielej Hore a tridsaťročnej vojne. Mnohí sa zachránili útekem do okolitých krajín, kde prenasledovanie nebolo. Medzi exulantmi bol aj evanjelický kňaz, náboženský spisovateľ a učiteľ Juraj Tranovský (1592—1637), rodák z Trzanowic v poľskom Tešíne, ktorý roku 1629 prišiel na Slovensko. Tu, na fare v Liptovskom Mikuláši, vydal roku 1636 kancionál *Cithara sanctorum*, do ktorého zaradil okolo 90 vlastných piesní, 8 preložil z latinčiny a okolo 60 z nemčiny. Približne 40 piesní použil zo slovenského domáceho prostredia a vyše 200 piesní malo český pôvod. Z preložených nemeckých piesní nás zaujíma najmä pieseň Martina Lutheru *Ein feste Burg*, ktorá je považovaná za hymnu evanjelikov.

Národnouvedomovací proces Slovákov, ich boj za samostatnosť, vlastný jazyk, prešiel mnohými zložitými etapami vývinu. Zákonite sa s týmito snahami dostal do konfliktu liturgický jazyk slovenských evanjelikov, ktorým bola čeština. Dovtedy používaný náboženský spevník J. Tranovského — *Tranoscius sa viacerí cirkevní hodnostári* snažili preložiť do slovenčiny. Jedným z takýchto počínov bol preklad piesne *Ein feste Burg*, ktorého autorom bol Pavol Országh Hviezdoslav. Nešlo však o preklad celého spevníka, ale len o niekoľko piesní, ktoré sa uvádzali v tzv. Prídavku. Skutočný stav v radoch evanjelikov však bol

taký, že mnohí ani nevedeli, že existuje slovenský preklad Lutherovej piesne. Naďalej sa ako jazyk spievaných piesní používala čeština. Ukončenie tohto stavu nastalo až po roku 1989, kedy sa v najvyšších cirkevných kruhoch začal pripravovať slovenský preklad celého *Tranovského spevníka*, ktorého texty sa používajú pri náboženských obradoch. Autorom najnovšieho slovenského prekladu piesne *Ein feste Burg* je básnik, pôvodne evanjelický kňaz, Milan Kraus.

Predmetom nášho príspevku by malo byť porovnanie originálneho textu M. Luthera so spomínanými prekladmi, teda českým prekladom J. Tranovského a slovenskými prekladmi P. O. Hviezdoslava a M. Krausa.

Pri charakteristike Tranovského prekladu hodno spomenúť všeobecnú črtu prekladov v *Cithare sanctorum*. Tieto preklady sú často doslovné, ale navyhýbajú sa ani parafrázovaniu, zjednodušovaniu výrazov, uvádzaniu nových metafor. Pri preklade piesne *Ein feste Burg* však Tranovský uplatnil aj inverziu, nové metafory, ktoré podriadil veršovej zviazanosti. Ide teda o adekvátny preklad (v opozícii adekvátny — neadekvátny preklad)¹, čo je podmienené charakterom originálu — sakrálneho textu.

Zaujímavé sú však sémantické posuny — a to nielen u Tranovského, ale aj u Hviezdoslava a Krausa. Rýmová zviazanosť si vynútila posuny v lexémach, ktoré sa nutne preniesli do syntaxe jednotlivých veršov. Všetky preklady zachovali štruktúru Lutherovho textu — 4 strofy zložené z 9 veršov, ktoré sú rýmovovo usporiadané podľa vzorca a b a b c c d d e.

Všimnime si jednotlivé odklony od prototextu M. Luthera. V origináli nachádzame takúto prvú slohu:

Ein feste Burg ist unser Gott,
ein gute Wehr und Waffen;
er hilft uns frei aus aller Not,
die uns jetzt hat betroffen.
Der alt böse Feind
mit Ernst ers jetzt meint;
groß Macht und viel List
sein grausam Rüstung ist,
auf Erd ist nicht seins gleichen.

Vo všetkých troch prekladoch ide o inverziu prvého verša, pretože v nemčine sa rýmujú slová *Gott* — *Not*. V slovenčine a češtine však ne.

¹ Anton Popovič rozlišuje z hľadiska posunu v preklade adekvátny preklad, o ktorom hovorí, že je to „funkčná rovnocennosť prvkov originálu a prekladu, v ktorej sa prvky originálu nahrádzajú v preklade tak, aby pri invariantnej zhode významov smerovali k výrazovej identite“ (*Originál — preklad*, Bratislava 1983, s. 195). Neadekvátny preklad je podľa Popoviča „presýtená miera pri tvorbe textu prekladu, pri ktorej dochádza k nežiadúcemu prekódovaniu príslušných rovín originálu pridávaním tematických a výrazových prvkov, ktorými originál nedisponoval“ (c. d., s. 195).

Inverziou sa dosiahlo, že prvé rýmové slovo nebolo substantívum, ale zámeno — u Tranovského a Krausa — *náš* a u Hviezdoslava *sám*. Tretí verš predstavuje rýmový pendant k prvému. V slovenských prekladoch ide opäť o zámena — Hviezdoslav — *nám*, Kraus — *nás*. Tranovský však posúva význam tohto verša, pretože zrýmoval zámeno *náš* so substantívom *satanáš*, ktoré sa síce v skladbe nevyskytuje v tejto podobe, ale je sémanticky prítomné v spojeniach *der alt böse Feind* (*starý zlý nepriateľ*), *viel List* (*veľa úskokov*), *der Fürst dieser Welt* (*knieža tohto sveta*).

V druhom verši sa originálu verne drží Hviezdoslav, ktorý preložil slová *Wehr und Waffen* ako *zbroj i štít*. Nemecké *Wehr* zodpovedá slovenskému *obrana, ochrana, záštita*, ale i *zbraň*. Keďže by išlo o duplikáciu, toto slovo nenadobúda druhoplánový význam (*zbraň*). Tranovský tento verš preložil ako *zbroj výborná i sila*. Takejto interpretácie sa pridáva aj M. Kraus. Keď si však všimneme prvé dva verše u Tranovského a Krausa, ide o identické verše, čo je možno ovplyvnené vyššie spomenutou tradíciou používania Tranovského prekladu až do súčasnosti. Kraus chcel zachovať incipit tejto významnej piesne a preklenúť tak napätie medzi tradičným a novým znením.

V siedmom verši prvej slohy *groß Macht und viel List* sa významovo neodlišuje Tranovského preklad *moc a mnohá lest*. Kraus však siahol po synonymnom výraze *klam*. Najviac sa vzdialil P. O. Hviezdoslav, ktorý slovenský význam *lest'* nahradil poetizmom *nástrah siet'*. Ide tu o prenesený význam — chytať niekoho do siete — lstivo, nečestne bojovať.

V úvode sme spomenuli, že skladba pozostáva zo štyroch strof, pričom strofa ako tematická sekvencia motivicky jednotná, je komponentom tematicko-kompozičnej konštrukcie básne. I keď motivická zoradenosť býva najstabilnejším článkom v prekladových transpozíciách všetkých troch autorov, ani v tejto oblasti neplatí princíp „mechanickej“, „absolútnej“ presnosti. Môžeme to sledovať na prekladoch ďalších strof, v ktorých dochádza k ešte väčším sémantickým posunom, než v prvej slohe.

Sémanticky najzaťaženejšie slová druhej slohy boli preložené takto:

Mit unsrer Macht ist nichts gethan,
wir sind gar bald verloren;
es streit für uns der rechte Mann,
den Gott hat selbst erkoren.
Fragst du, wer der ist?
Er heißt Jesus Christ,
der Herr Zebaoth,
und ist kein ander Gott,
das Feld muß er behalten.

Spojenie *unsrer Macht* (*naša sila*) v takomto znení uplatnil M. Kraus, ktorý ho rozšíril o prívlastok *ľudská*, čím zvýraznil slabosť, malosť a nemožnosť človeka v boji proti diablu. Tranovský hovorí o *nástroji lidském*,

ktorý je ľahko *k zmožení*. Túto ľudskú nemohúcnosť pretransformoval Hviezdoslav do spojenia *mdlí sme* a ktorú nám pomôže prekonať (v zhode s Lutherovými slovami) *pravý muž zvolený Hospodinom*. Na preklad slov *pravý muž* použil Tranovský starý tvar *rek udatný*, ktorý sémanticky súvisí so slovesom *recti / rekti* a so *slovom*, ktoré sa spomína na konci textu. Túto časť zaujímavo preložil M. Kraus, ktorý využil konotáciu z druhého verša prvej slohy. Hovorí o *štíte od Hospodina*, pričom využil aj inverziu 3. a 4. verša.

Pomenovanie tohto *pravého muža* (Lutherov *Jesus Christ, der Herr Zeboath*) je v prekladoch tiež odlišné: Tranovský pripomína časť trojjedinosti Boha — *Kristus Ježiš, Bůh a Pán všeho*; Hviezdoslav ho označil slovami *Kristus, Pán, vojvoda hviezd* a Kraus (na rozdiel od Tranovského zdôraznenej božej trojjedinosti) zvýraznil synovsko-otcovský vzťah medzi Ježišom a Bohom — *Ježiš, Boží Syn*.

Tretia sloha má takúto podobu:

Und wenn die Welt voll Teufel wär
und wollt uns gar verschlingen,
so fürchten wir uns nicht so sehr,
es soll uns doch gelingen.
Der Fürst dieser Welt,
wie saur er sich stellt,
thut er uns doch nichts.
Das macht, er ist gericht;
ein Wörtlein kann ihm fällen.

Túto slohu preložil Tranovský takmer doslovne, v zhode so všeobecnou charakteristikou preložených piesní v *Cithare sanctorum*, v ktorých sa miestami snažil zachovať rým originálu (pozri *Encyklopédia slovenských spisovateľov*, 1984, II zv., s. 204).

P. O. Hviezdoslav tu potvrdil svoju básnickú originalitu. Prvý verš preložil *A hoc by hmyrel diably svet*. Označenie diabla — v origináli a v prekladoch Tranovského i Krausa *knieža sveta toho* transformoval Hviezdoslav do spojenia *knieža pre zemskosť*, ktoré božie slovo (v prekladoch *slovičko*) *z nôh zrazí*.

U Krausa môžeme vysloviť názor, že sa nechal inšpirovať prekladami Tranovského (aby zachoval tradičný, používaný text) i Hviezdoslava. V zhode s českým prekladom je 1., 2., 4. a 5. verš a hviezdoslavovský preklad rezonuje v 3. verši.

Vo štvrtej, záverečnej slohe:

Das Wort sie sollen lassen stahn
und kein Dank dazu haben.
Er ist bei uns wohl auf dem Plan
mit seinem Geist und Gaben.
Nehmen sie den Leib, Gut,

Ehr, Kind und Weib:
 laß fahren dahin,
 sie habens kein Gewinn,
 das Reich muß uns doch bleiben

je najzaujímavejšie transponovanie Lutherových veršov *Nehmen sie den Leib, Gut, / Ehr, Kind und Weib*. Najstarši (Tranovského) preklad spomína *česť, hrdlo* a *statek* (v tej dobe bežne používané slovo, dnes považované za historizmus). Hviezdoslav preložil všetky Lutherové slová vyjadrujúce veci pominatejné nasledovne: *Leib* nahradil slovom *život*, *Gut* — *chlieb*, *Ehr* ponechal v pôvodnom význame *česť*. Stratu najbližších osôb — *dieŕaŕa a ženy* (*Kind und Weib*) preložil poetizmom *krbu raj*. Ide o významový posun predstavujúci dieŕa a ženu ako najbližšiu rodinu a vytvárajúcu *rodinný krb*.

Podobne ako Hviezdoslav preložil tieto verše aj M. Kraus, ktorý však slová *Kind und Weib* nahradil výrazom *rod* (ako prvé z pominatejných vecí) a *dom* (ako posledné z tohto radu).

V týchto veršoch ide o klasické barokové myšlienky o svetskej márnosti, pominatejnosti, ničotnosti a utrpení a o nebeskej večnosti a spasení.

Literatúra:

Encyklopédia slovenských spisovateľov, zv. 2 (P.–Ž), red. K. Rosenbaum, Bratislava 1984.

J. Hvišč, *Konfrontácia výrazových posunov v preklade*, [in:] *Komparatistika a preklad*. „Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae“ Literárnovedný zborník 6, red. P. Petrus, Bratislava 1980, s. 35–56.

Christliches Belang und Gebetbuch für evangelische Gemeinden U. B. Presburg, 1899.

M. Kraus, *Ukážky z nového slovenského ev. spevníka*, Tvorba T, roč. II, (XI), 1992, č.2, s. 3–5.

F. Miko, *Výmena konotačného kódu v preklade. (Modelová analýza poetického prekladu)*, [in:] *Komparatistika a preklad...*, s. 57–70.

Originál — preklad, red. A. Popovič, Bratislava 1983.

Slovenský biografický slovník, zv. 6 (T–Ž), red. A. Maťovčík, Martin 1994.

Zpěvník evanjelický aneb: Písňe duchovní, staré i nové k veřejné a domácí nábožnosti křesťanů evanjelických aug. vyznání, s přídavkem modliteb a nových písní duchovních, Liptovský sv. Mikuláš 1940.

Martin Luther

I.
 Ein feste Burg ist unser Gott,
 ein gute Wehr und Waffen;
 er hilft uns frei aus aller Not,
 die uns jetzt hat betroffen.
 Der alt böse Feind

mit Ernst ers jetzt meint;
 groß Macht und viel List
 sein grausam Rüstung ist,
 auf Erd ist nicht seins gleichen.

2.

Mit unsrer Macht ist nichts gethan,
 wir sind gar bald verloren;
 es streit für uns der rechte Mann,
 den Gott hat selbst erkoren,
 Fragst du, wer der ist?
 Er heißt Jesus Christ,
 der Herr Zebaoth,
 und ist kein ander Gott,
 das Feld muß er behalten.

3.

Und wenn die Welt voll Teufel wär
 und wollt uns gar verschlingen,
 so fürchten wir uns nicht so sehr,
 es soll uns doch gelingen.
 Der Fürst dieser Welt,
 wie saur er sich stellt,
 thut er uns doch nichts.
 Das macht, er ist gericht;
 ein Wörtlein kann ihn fällen.

4.

Das Wort sie sollen lassen stahn
 und kein Dank dazu haben.
 Er ist bei uns wohl auf dem Plan
 mit seinem Geist und Gaben.
 Nehmen sie den Leib, Gut,
 Ehr, Kind und Weib:
 laß fahren dahin,
 sie habens kein Gewinn,
 das Reich muß uns doch bleiben

Juraj Tranovský

I.

Hrad přepevný jest Pán Bůh náš,
 Zbroj výborná i síla;
 On nás chrání, když satanáš
 Proti nám své vysílá.
 Ten starý nepřítel
 Zkazit by nás chtěl,
 Moc a mnohá lest
 Hrozná zbroj jeho jest,
 Nemá v světě rovného.

2.
 Nástroj lidský jest v tom špatný,
 Snadnit jsme my k zmožení;
 Než hájí nás rek udatný,
 Ježž Bůh nam dal k spasení:
 Kdoby by ten byl, nevíš?
 Jest Kristus Ježíš,
 Bůh a Pán všeho
 A není jiného,
 Ten vítězství obdrží.

3.
 Byť svět plný i d'áblů byl,
 Chtějících nás shltiti,
 Však žádný by z nás nebyl,
 Musejíť odstupiti.
 Kníže světa toho,
 Ač bouří mnoho,
 Co chce nespraví,
 Moc Boží ho dáví,
 Slovičko jej porazí.

4.
 Každý odpor musí jistě,
 Ustoupit beze všeho
 Neb s námi jest v každém místě
 Pán s dary Ducha svého;
 Přijdelit' zmatek
 Čest, hrdlo, statek,
 Necht' sobě mají,
 Nic tím nezískají;
 Nebes nám však nechají.

Pavol Országh Hviezdoslav

1.
 Hrad prepevný je Boh náš sám,
 Zbroj i štít znamenitý,
 On z všetkých nesnádz pomôž nám,
 Čo potkali nás v žití.
 Ten starý nepriateľ
 V nás vyzrel si cieľ;
 Moc, nástrah sieť, broj
 Mu hrozný za výstroj,
 Niet rovného mu v svete.

2.
 My sami mdlí sme, prvým už
 Nás umoril by činom;
 Však za nás válči pravý muž,
 Zvolený Hospodinom.
 Že čo On za človek?
 Vedz: Kristus! toť, rek,

Pán, vojvoda hviezd,
Jediný Boh, čo jest:
Ten zvíťaziť tu musí!

3.

A hoc by hmyrel diably svet,
A nás by zhltiť chceli;
Strach predsá nemá nami schviesť
Náš úspech bude skvelý!
To knieža pre zemskosť,
Čo jak v ňom vrie zlosť,
Nás nesmie sa tknúť;
Už nad ním odznel súd:
Slovičko z ňoh ho zrazí!

4.

Ba slovu musia pokoj dať
I nazrieť vďačnej tvári,
Bo pri nás bude bojovať
On s Duchá svojho dary.
Bárs vezmú život aj,
Chlieb, česť, krbu raj,
Nech! prepust' me im,
Nič nevyhrali s tým:
Nám zostáva preds nebo!

Milan Kraus

1.

Hrad prepevný je Pán Boh náš,
zbroj výborná i síla,
z každej núdze vytrhne nás,
ak by nás zachvátila,
veď starý nepriateľ zničiť by nás chcel,
veľka moc a klam
strašná jeho zbraň;
v svete nemá rovného.

2.

Čo je naša ľudská sila?
Sama nás nezachráni,
máme však od Hospodina
štit v každom bojovalí.
Pýtaš sa kto je ním?
Ježiš, Boží Syn,
Ten zachránil svet,
iného Boha niet,
On napokon zvíťazí!

3.

Hoc diablov plný bol by svet,
chcejúcich nás pohltiť,
nemusíme sa strachom chviesť,
musia všetci ustúpiť.

Knieža sveta toho
 trúfa si mnoho:
 neuškodí nám, odsúdil ho náš Pán;
 slovičko ho porazí!

4.
 Slovom Božím neotrasú,
 úspech im neprislúcha;
 s nami je každého času
 Pán s darmi svojho Ducha.
 Môžu zničiť všetok
 rod i majetok,
 vziat' česť, hrdlo, dom,
 náš poklad nie je v tom;
 nebesá nám zostanú!

*
 * * *

Jaromír Krško

Z problematyki przekładów pieśni Marcina Lutera *Ein feste Burg*

Ewangelicy słowaccy rekrutują się w pewnym procencie z czeskich uciekinierów wyznania luteranckiego, którzy w Czechach po bitwie na Białej Górze (1620) i wojnie trzydziestoletniej (1613–1648) byli prześladowani. Dlatego językiem ich pism stała się słowaczowana czeszczyzna oparta na Biblii kralickiej, zwana „bibličtiną”. W tej wersji językowej powstał kancjonał Juraja Tranowskiego (1592–1637) pt. *Cithara sanctorum* (1636) zawierający ok. 90 pieśni autorskich, 8 przekładów z łaciny, ok. 60 z niemieckiego, ok. 40 z tradycji ludowej i ponad 200 mających czeską proveniencję. Wśród przekładów z niemieckiego znajduje się pieśń *Ein feste Burg*, uważana za hymn ewangelików.

W późniejszym okresie usiłowano przełożyć pieśni ze zbioru Tranowskiego na żywy język słowacki. Podjął się tego znany pisarz Pavol Országh Hviezdoslav (1849–1921), ograniczając się jednak tylko do tzw. Dodatku. Nadal ewangelicy słowaccy śpiewali pieśni w „bibličtinie”, często nawet nie wiedząc o tłumaczeniu Országha. Dopiero w 1989 r. postanowiono przetłumaczyć cały kancjonał Tranowskiego. Przekładu interesującej nas pieśni dokonał pastor Milan Kraus. Autor referatu przeprowadza szczegółową konfrontację trzech przekładów Tranowskiego, Országha i Krausa z oryginałem

Lutra. Uwzględnia sposób tłumaczenia Tranowskiego, widoczny też w innych pieśniach. Konieczność zachowania rymów doprowadziła wszystkich trzech tłumaczy do pewnych zmian semantycznych, a przede wszystkim syntaktycznych. Relatywnie najmniej wierny, ale najbardziej poetycki jest przekład Hviezdosława. Żaden z przekładów nie jest mechaniczny.